

Renāte SILIŅA-PINĶE, Anta TRUMPA

LU Latviešu valodas institūts

**Māras VĀRDS LATVIEŠU VALODAS 16. UN 17. GADSIMTA
TEKSTOS UN TĀ ATSPUGUĻOJUMS “LATVIEŠU VALODAS
VĒSTURISKAJĀ VĀRDNĪCĀ”: ĪPAŠVĀRDI UN SUGASVĀRDI**

The Name *Māra* in the 16–17th century Latvian texts and in the
“Historical Dictionary of Latvian”: Proper names and common nouns

Anotācija. 16.–17. gadsimta latviešu tekstos viens no biežāk sastopamajiem personvārdiem ir *Marija*, retāks ir tā variants *Māra* (un deminutīvs *Māriņa*). Rakstā veikta visu “Latviešu valodas seno tekstu korpusā” sastopamo minēto vārdu vārdformu analīze, kas pamato trīs atsevišķu īpašvārdu šķirķļu izveidi “Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā” (LVVV): (1) **Marija, Mārija**, (2) **Mara, Māra, Maŗa, Māŗa** un (3) **Mariņa, Māriņa**. Tā kā lielākā daļa 16.–17. gadsimta tekstu ir reliģioza rakstura, vārdi pārsvārē ir lietoti kristīgā kontekstā, un to nozīme LVVV ir ‘Marija’. Izņēmumi ir 17. gadsimta vārdnīcās fiksētais baznīcas svētku tautas nosaukums *Kāposta Māriņa* un tautasdziesmu ritmikā sacerētais piemērs K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptā, kuri ļauj attiecīgo šķirķļu nozīmes papildināt arī ar vārdiem ‘Māra’ un ‘Māriņa’.

LVVV ir ietverti trīs sugasvārdu šķirķļi – salikteņi **mārarutks, māŗarutka** un **mārapīne**, kuru pamatā tomēr ir nevis personvārds *Māra*, bet katram sava skaniski līdzīga vācu valodas salikteņa pirmā daļa. Šie hibrīddarinājumi vairākos latviešu valodas seno tekstu avotos ir atspoguļoti kā vārdu savienojumi, acīmredzot tāpēc, ka tautas etimoloģijas rezultātā tie sākti saistīt ar *Mārju / Māŗu / Māru* un uztverti kā vārdu savienojumi. LVVV šādi vārdkopnosaukumi neveido patstāvīgus šķirķļus, tie kā skaidrotie vārdu savienojumi ietverti īpašvārda šķirķlī. Sugasvārdu šķirķļu **mārarutki, māŗarutka** gadījumā īsti par tautas etimoloģiju un līdz ar to saistību ar personvārdu tomēr runāt nevar, turpretī saliktenim **mārapīnes** tautas etimoloģijas rezultātā radusies semantiskā saistība ar personvārdu ir noturīgāka.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; senie teksti; vēsturiskā leksikogrāfija; 16.–17. gadsimts; īpašvārdi; sugasvārdi; cilme; tautas etimoloģija.

Abstract. *Marija* and its Latvianized form *Māra* (including the diminutive *Māriņa*) is one of the most frequently observed proper names in the 16–17th century Latvian

texts. This article analyzes the forms of this name found in the “Corpus of Early Latvian Texts” (*Latviešu valodas seno tekstu korpus*), which were later included in three separate entries in the “Historical Dictionary of Latvian” (*Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca*; henceforth LVVV): (1) **Marija, Mārija**, (2) **Mara, Māra, Maŗa, Māŗa**, and (3) **Mariŗa, Māriŗa**. Since most of the 16–17th century Latvian texts are of religious nature, these words are mostly used in a Christian context, and their meaning is ‘[Saint] Mary’. An interesting exception is an example from a 17th century dictionary – the popular name *Kāposta Māriŗa* of a church holiday, and the example of a song from the manuscript of Christoph Fürecker’s dictionary, which allow to add the words ‘Māra’ and ‘Māriŗa’ to the respective entries.

In Latvian, just like in many other languages, the name denoting Saint Mary is a rather widespread component of plant names – most probably because in the Catholic tradition the image of Saint Mary has long been associated with protection and healing. LVVV contains such entries as **māŗarutks, māŗarutka** and **māŗapīne**. However, these are not derived from a personal name, but from phonologically similar first components of German compound words. These hybrid words, partial German borrowings, at some points in the history of written Latvian were interpreted as related to *Mārja / Māŗa / Māra*, as a result of folk etymology, and used as collocations. In LVVV, these collocations do not have separate entries, but are included in the entry **Mara, Māra, Maŗa, Māŗa**. However, the 17th century compounds *māŗarutks, māŗarutka* analyzed in this article are not really a case of folk etymology and are thus not related to a personal name, while the compound *māŗapīne* with its variants has a more tenacious semantic link with the respective name.

Keywords: Latvian; old texts; historical lexicography; 16–17th century; proper names; common nouns; origin; folk etymology.

1. Ievads

Raksta mērķis ir “Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–17. gadsimts)” (turpmāk tekstā LVVV) šķirkļu izveides kontekstā aplūkot un izvērtēt īpašvārdu *Māra* un *Marija* (un to rakstības variantu) un ar tiem saistīto vai hipotētiski saistāmo sugasvārdu lietojumu 16.–17. gadsimta latviešu tekstos. Par pamatu pētījumam kalpo “Latviešu valodas seno tekstu korpusā” (<http://www.korpuss.lv/senie/>) esošie 16. un 17. gadsimta avoti. Tā kā LVVV tiek veidota kā korpusā balstīta pilna tipa vārdnīca, tajā iekļauti arī īpašvārdu šķirkļi. Šajā rakstā ir analizēti gadījumi, kad abu veidu šķirkļi rada neatšķetināmu simbiozi un uzskatāmi pamato šīs pieejas lietderību.

Raksta pirmajā daļā ir analizēts vārdu *Māra / Māŗa / Mārja* un *Marija* pieraksts un lietojums visos “Latviešu valodas seno tekstu korpusā”

ietvertajos 16.–17. gadsimta avotos¹. Otrajā daļā ir izvērtēti sugasvārdi, kurus 16.–17. gadsimta autori, visticamāk, uzskatīja par atvasinātiem no šiem personvārdiem, skaidrotas to nozīmes un iespējamā cilme.

2. Vārdu *Māra* un *Marija* formu daudzveidība senajos tekstos, to apvienojums LVVV šķirkļos

Latviešu zinātniskajā antroponīmikā vārdu *Māra* un *Marija* radniecība netiek apšaubīta², proti, vārdus *Māra* un *Māriņa* skaidro kā vārda *Marija* adaptāciju un atvasinājumu (sal. Biezais 1969; Siliņš 1990, 228, 231; Jansone, Siliņa-Piņķe 2017), īpaši tāpēc, ka līdzīgas adaptācijas ir fiksētas arī citās kaimiņu valodās, piemēram, vāciski – *Maria* un *Mar(r)i*, *Marie*, *Marja*, *Marje* u. c. (Seibicke 2000, 201–204), igauņiski – *Maria* un *Maar*, *Maara*, *Maare*, *Ma(a)ri*, *Maris*, *Ma(a)rja*, *Marje* u. c. (Rajandi 1966, 123–125), krieviski – *Мария* un *Марья* (sarunvalodas forma), *Мара*, *Маруся* (Суперанская 2004, 410), lietuviski – *Marijā* un *Mārė*, *Marė*, *Marýtė* (Zinkevičius 2008, 371).

Ekscerpējot personvārdus *Māra* un *Marija* no “Latviešu valodas seno tekstu korpusā” iekļautajiem 16. un 17. gadsimta avotiem, kopumā ir izdevies fiksēt 40 vārdformas (kopā 489 vārdlietojumi): *mahrās* (2 vārdlietojumi), *Mahria* (32), *Mahrias* (16), *Mahriju* (1), *Mahriņ'* (1), *Mahriņa* (1), *Mahriu* (10), *Mahrja* (2), *Mahrjas* (6), *Maḥra* (1), *Mara* (1), *Maras* (1), *Maria* (285), *Mariae* (6), *Mariai* (2), *Mariam* (9), *Marias* (63), *Mariä* (8), *Mariæ*{*Ma*=(*riae*).} (1), *Marie* (6), *Marien* (8), *Maries* (1), *Mariey* (1), *Marin* (2), *Marines* (1), *Maring* (3), *Marinies* (2), *Marinņs* (1), *Marins* (1), *Mariņa*{*Mari*=(*ņa*)} (1), *Mariu* (1), *Marj* (1), *Marjas* (1), *Maḥas* (1), *Maḥi* (2), *Maḥohß* (2), *Marriae* (1), *Mary* (1), *Maryn* (3), *Maryns* (2). Kā jau iepriekš minēts, šie vārdi, tāpat kā lielākā daļa LVVV iekļauto īpašvārdu, ir aizguvumi. To pierakstā atspoguļojas gan dažādas devējvalodu un starpniekvalodu īpatnības, gan atšķirīgas adaptācijas pakāpes

¹ Kopumā 2017. gada janvārī korpusā ir pieejami 56 avoti no 16.–17. gadsimta (Senie).

² Nereti, rakstot par Māru latviešu folkloras kontekstā, tiek izteikti pieņēmumi, ka Māras tēls ir sinkrētisks. Piemēram, Edite Olupe (Olupe 1992, 118) raksta, ka “[k]ontaminējoties ar Dievmāti Mariju, (...) arhaiskā Zemes māte jeb varbūt govju Māršaviņa iegūst jaunas īpašības. Un cik sinkrētiska mūsu tautas priekšstatu vēlinajā slānī (pēc kristietības ieviešanās) ir pati Māra, tik divējādas (gan īsti tautiskās, gan pārveidotas un nepārveidotas kristīgās) ir ar šo dienu saistītās ieražas”. Tieši uz to nenorādot, tiek pieļauta baltu dievības ar tādu (vai līdzīgu) vārdu pastāvēšana (sal. arī Līdēks 1940, 146–147).

latviešu valodā. Visraksturīgākā, īpaši 16. gadsimta tekstiem, ir neadaptētās formas *Maria* pārņemšana, bieži pat atstājot avotvalodas, pārsvarā latīņu vai vācu valodas, tekstā sastopamās locījumu galotnes, piemēram, latīņu ģenitīvu *Mariae* un *Marriae*, akuzatīvu – *Mariam* vai dažādas vācu ģenitīva formas – *Marias*, *Mariä* u. tml. Raksturīgākās adaptācijas pazīmes ir vairākās vārdformās rādītais saknes patskaņa garums, piemēram, *Mahria*, *Mahṛa*, *Mahriṅa*³, un deminutīvu ar izskaņu *-iṅa* darināšana – *Mahriṅa*, *Maring*, *Maryn* u. c. formas. Informācijas apkopošanas gaitā, izvērtējot visus vārdus kontekstā, nosacīti tika izšķirtas trīs grupas (provizoriskskie LVVV šķirkļi):

- 1) [**Marija**] (451) *Mahria* (32), *Mahrias* (16), *Mahriju* (1), *Mahriu* (10), *Maria* (285), *Mariä* (8), *Mariae* (6), *Mariæ{Ma=(riae)}* (1), *Mariai* (2), *Mariam* (9), *Marias* (63), *Marie* (6), *Marien* (8), *Maries* (1), *Mariey* (1), *Mariu* (1), *Marriae* (1);
- 2) [**Māra**] (6) *mahrās* (2), *Mahṛa* (1), *Mara* (1), *Maras* (1), *Maṛas* (1);
- 3) [**Māriṅa**] (18) *Mahriṅ'* (1), *Mahriṅa* (1), *Marin* (2), *Marines* (1), *Maring* (3), *Marinies* (2), *Marinṅs* (1), *Marins* (1), *Mariṅa{Mari=(ṅa)}* (1), *Maryn* (3), *Maryns* (2).

Nosacītajā šķirkļī **Marija** (451 vārdforma) ir apvienotas visas neadaptētās formas gan ar īsu, gan garu saknes patskani⁴, kurās hiāts likvidēts ar līdzskaņa *j* iespraudumu, kā arī formas ar dažādu valodu locījumu galotnēm; šķirkļī **Māra** (6) – kontrahētās īsformas (gan ar cieto, gan mīkstināto *r*), kur hiāts likvidēts, izlaižot patskani *i*, bet šķirkļī **Māriṅa** (18) – visi deminutīvi dažādā rakstībā. Šādā apkopojumā neiekļāvās seši nedroši interpretējami pieraksta gadījumi: *Mahrja* (2), *Mahrjas* (6), *Maṛi* (2), *Marjas* (1), *Maṛohß* (2) *Mary* (1), kuriem bija nepieciešama papildu izpēte. Piemēros *Mahrja*, *Mahrjas* (8) un *Marja* (1) neskaidrs bija jautājums par grafēmas *j* kvalitāti – vai tā ataino patskani *i* vai līdzskani *j*. 17. gadsimta tekstiem šo skaņu grafiska nešķiršana ir

³ 2017. gada 13. janvārī Rīgā, Latvijas Universitātē, notikušajā starptautiskajā zinātniskajā seminārā “Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā: pētniecības aktualitātes un problēmas. Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas prezentācija” diskusijās tika izteikta doma, ka līdzskaņa *h* funkcija drīzāk varētu būt zilbes akcenta, nevis tam priekšā esošā patskaņa garuma apzīmēšana. Uz to norādīja Trevors Fennels (*Trevor Fennell*), argumentējot ar piemēriem no Heinriha Ādolfijas gramatikas (1685). Ņemot vērā šo iespējamo skaidrojumu, raksta ietvaros tomēr tiks runāts par patskaņa garumu.

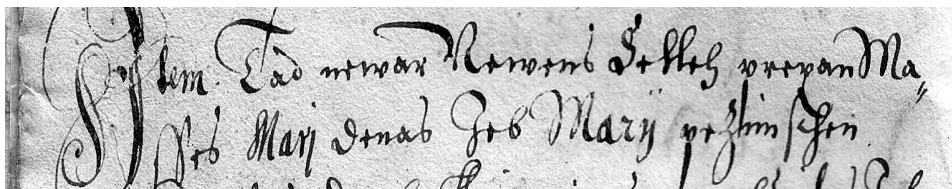
⁴ LVVV autori ir vienojušies par šādu pieeju visiem īpašvārdū šķirkļiem, jo patskaņa garuma nenorādīšana automātiski neliecina par tā īsumu, it īpaši atvērtās zilbēs.

raksturīga (sal. arī igauņu personvārdu piemērus raksta sākumā). Vārdos ar garo saknes patskani (vai uzsvērtu pirmo zilbi?) grafēmas *j* kā līdzskaņa kvalitāte vai pat kā *r* skaņas mīkstinātāja funkcija (proti, *Mārja* vai *Māra*⁵) šķiet droša, turklāt visi šie astoņi piemēri ir no Kristofora Fīrekera (*Christopher Fürecker*) vārdnīcas abiem manuskriptiem, kuros sastopami arī tādi vārdi kā *karjoschu*, *karjotu*, *Barŗjams*, *barŗjojams*, *karŗja* u. c. tml. (Fuer1650_70_1ms), tāpēc šie piemēri ir pievienoti šķirklim **Māra**. Savukārt vārda *Marja* vienīgajam lietojumam garīgās dziesmas piemērs – *Chriftum muhffu Pestitayu / muhfschigu Deewu / Marjas Dählu / teitzam mehs muhfschige / Amen.* (LGL1685_V5, 6₂₈) – atbildi uz šo jautājumu īsti nesniedz. Avotā lietoto vārdformu proporcija – *Maria* (22), *Mara* (2), *Marinŗs* (1) un *Marjas* (1) – liek nosliekties par labu burtliča kļūdai un kā autora domāto pieņemt formu *Maria*, tāpēc forma *Marjas* ir ievietota šķirklī **Marija**. Piemēros *Maŗi* (2) un *Maŗos* (2) ir minēti svētku nosaukumi daudzskaitlī, līdzīgi kā *Jāņos*, *Pēteros* vai *Miķelos: Mariae Himmelfahrt/ leele Maŗi. Mariae Geburt/ mafe Maŗi.* (Manc1638_PhL, 384₁₅, 16), *auff Himelfahrt Mariae/ leelohß Maŗohß.* (Manc1638_PhL, 385₁). Tā kā vārda dzimte ir atšķirīga no personvārda *Māra*⁶, šie hrononīmi tika izdalīti atsevišķā šķirklī **Maŗi** (4). Savukārt atlikušie divi neskaidrie piemēri *Marj* un *Mary* abi ir no viena teikuma 1625. gada linaudēju statūtos: *Jtem, tad newar newens felleh prexan Maffes Maŗj denas jeb Maŗy pezimfschen tick ilge tas darbe laix gir, few grohfietes jeb no wene meifter py to ottre few padohteets..* (LS1625, 8_{v6}). Atbilstošā vieta rokraksta oriģinālā (1. att.) rāda, ka šo vārdu interpretācija nav viennozīmīga un tos ir iespējams lasīt arī kā *Mari* un *Marij*, un, ņemot vērā, ka citā avota vietā ir minēta arī *Marias dene* (LS1625, 11_{v12}), šie vārdi tika iekļauti šķirklī **Marija**. Tādējādi visas vārdformas kopā ir pamatā četriem LVVV šķirkļiem ar šādām šķirkļa galvām:

⁵ Šāda atšķirīga rakstība, iespējams, ataino dažādus šī vārda adaptēšanās posmus (Bie-za is 1969) vai arī dažādus vārda *Marija* aizgūšanas ceļus – caur vācu vai caur baznīcslāvu valodu. Baznīcslāvu valodas ietekme īpašvārdu aizgūšanas jomā vēl nav pietiekami pētīta (sal. Vanags 2010, 193).

⁶ Iespējams, tā ir igauņu valodas ietekme, sal. igauņu sieviešu personvārdus *Mari* un *Maris*. Arī Latvijā, īpaši Ziemeļvidzemē, agrākos gadsimtos ir fiksēti sieviešu vārdi ar galotni *-is*, tai skaitā *Maris* 1726. gadā Valmieras baznīcas grāmatā (Siliņš 1990, 231; sal. arī Putniņš 1985, 107), sal. arī latviešu sieviešu vārdus *Anis*, *Katris*, *Kaciš*, *Maris*, kā arī *Aŗus*, *Dārčus*, *Libus* un *Maŗus* Karla Kristiana Ulmaņa (*Carl Christian Ulmann*) vārdnīcā (Ulmann 1872, 352). Tomēr šis jautājums pagaidām vēl nav pietiekami pētīts.

- 1) **Maria, Mārija** (454) s. f. *npers.* Mahria (32), Mahrias (16), Mahriju (1), Mahriu (10), Maria (285), Mariae (6), Mariai (2), Mariam (9), Marias (63), Mariæ{Ma=(riae.)} (1), Mariä (8), Marie (6), Marien (8), Maries (1), Mariey (1), Mariu (1), Marj (1), Marjas (1), Marriae (1), Mary (1);
- 2) **Mara, Māra, Maṣa, Māṣa** (14) s. f. *npers.* mahras (2), Mahrja (2), Mahrjas (6), Maḥṣa (1), Mara (1), Maras (1), Maṣas (1);
- 3) **Mariņa, Māriņa** (18) s. f. *npers.* Mahriņ' (1), Mahriņa (1), Marin (2), Marines (1), Maring (3), Marinies (2), Marinņs (1), Marins (1), Mariņa{Mari=(ņā)} (1), Maryn (3), Maryns (2);
- 4) **Mari** (4) s. m. *pl. npropr.* Maṣi (2), Maṣohß (2).

1. att. Fragments no 1625. gada linaudēju statūtiem (LS1625, 8v₅₋₆).

3. Īpašvārdu *Māra* un *Marija* lietojuma konteksts

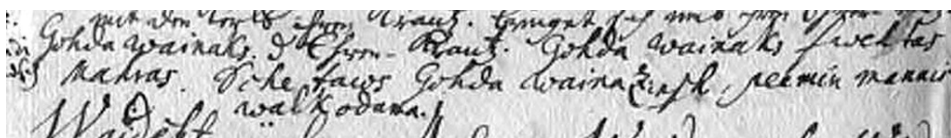
Lietojuma konteksts ir būtisks faktors LVVV šķirkļa vārdu nozīmes skaidrojumā, tajā skaitā arī īpašvārdu šķirkļos. Lielākā daļa latviešu 16.–17. gadsimta tekstu ir reliģiska satura, tāpēc nepārsteidz fakts, ka absolūtā vairākumā gadījumu, kad minēti īpašvārdi *Māra* vai *Marija*, runa ir par Kristus māti jaunavu Mariju, bieži arī Mariju Magdalēnu, kā arī dažām citām Jaunajā Derībā minētām personām, vārdā *Marija*, piemēram, *Beth tur ftaweye py to krufte Jefu winge Mathe / vnd winge Mathes Maṣa Maria Cleophas gapaffeche / vnde Maria Magdalena kad nu Jefus βouwe Mathe redtczeye / vnde tho Macekle tur kläth ftawote / kattre thas myle turreye / βack thas vs βouwe Mathe..* (EvEp1587, 95_{21, 22}). Tāpēc LVVV rakstāmā nozīme jeb mūsdienu ekvivalents šķirklim **Maria, Mārija** ir ‘*Marija*’, forma, kas tiek lietota visos Bībeles mūsdienu latviešu tulkojumos. Daudzveidīgāka aina ir šķirkļos **Mara, Māra, Maṣa, Māṣa** un **Mariņa, Māriņa**. Senākais vārda *Māriņa* pieraksts ir 1585. gada katoļu katehismā (3 gadījumi) un 1621. gada Georga Elgera (*Georg Elger*) darbā “*Geistliche Catholische Gesänge*” (11 gadījumu), piemēram, *TAs*

Engels nescei Maring the weſte / vnde tha ehiemi no tho Schwete Garre{Gar re} muſe Peſtitai / Sumnata Maria. (CC1585, 53₉) vai Laymig es tu Maryn Dewe ma'te Jumprouw ſkyſt ar fyrde vnd pra'te / Touw' da'rge meſe vnd darge dwäfel Spyde ka ta gayſe Soul / Pe Dewe touwe mylige däl' Lydz ka wene myläfyrdige mate. (Elg1621_CGG, 164₃). Kā redzams, vārds Māriņa šajos garīgajos tekstos ir izmantots kā dzejisks līdzeklis vārda Marija vietā, turklāt abos avotos citās vietās pārsvarā ir lietots variants Maria (attiecīgi 12 un 58 reizes). Tāds pats lietojums pa vienai reizei atkārtojas arī 1685. gadā izdotajās Vidzemes un Kurzemes dziesmu grāmatās “Lettische Geistliche Lieder” – *Taß ghull turr eekſchan Marinns Klähp Kaß ſawu ſpāzieg Rohk ißſteep Ghann tahļ par wiſſu ſcho paſſaul Tas uſņem muhſſu Meeß und Kaul / Kyrieleiſon.* (LGL1685_V5, 12₂₉), *Kā Mahriņ' aggri zehlufa/ Eekſch Kappas Jefu mekleja/ Tà manna Sirds/ pehz Jefu ween/ Sew lauſchahs/ in pee wiņņa ſkreen.* (LGL1685_K1, 237₂₃). Vienīgie gadījumi, kad vārda Māriņa lietojums nedaudz attālinās no nozīmes ‘Marija’, ir Georga Mancelļa (*Georg Mancelius*) darbs “Phraseologia Lettica” (1638) un K. Fīrekera tulkotās un rediģētās perikopes (1685). Abos avotos ir runa par baznīcas svinamo dienu, 25. martu, kas katoļu kalendārā latviski šobrīd tiek saukta par Marijas pasludināšanas vai Kunga pasludināšanas dienu. Abi avoti norāda, ka tautā šī diena “nelabi” tikusi saukta par Kāpoſta Mariņu vai Māriņu – *Verkündigung Mariae/ Kahpoſta Mariņa{Mari=(ņa).* (Manc1638_PhL, 384₁₃), *Mahrias Pafluddinaſchanas Deenâ / jeb: Deena tahs Eedſimſchanas Kriſtus / ko ne labbi / Kahpoſta Mahriņa / fauz. 25. Martij.* (VLH1685, 102₁₂)⁷. Tā kā tautas ticējumos šo dienu vēl 20. gadsimtā sauc par Pavasara vai Kāpoſtu Māru (Olupe 1992, 120), kā šķirkļa **Mariņa, Māriņa** nozīmes skaidrojums LVVV ir izvēlēti abi vārdi – ‘Marija; Māriņa’.

Arī vārda Māra primārā nozīme 16. un 17. gadsimta tekstos ir ‘Marija’, piemēram, *TAd laideet mums nu KRIſtu teikt/ Tahs fwehtas Maras Dehlu fweikt/ Pa wiſſu plattu Paſauliht/ Kur ween ta ſkaidra Saule ſpihd.* (LGL1685_K1, 7₂₇). Tomēr tā pirmie minējumi latviešu tekstos ir vēlāki, tikai 17. gadsimta otrajā pusē divos K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptos un piemērā minētajās 1685.

⁷ Avotos ir minētas arī citas “Marijas dienas”, bet to nosaukumi darināti, izmantojot tikai Marijas vārdu, piemēram, 2. februāris – *Reinigung Mariae/ Schkieſtijchana Mariē{Ma=(riae).* (Manc1638_PhL, 384₁) un *Mahrias Schķihſtijchanas Deenâ / ko Swetſchu Deenu fauz.* (VLH1685, 99₂₆) vai 2. jūlijs – *Waffaras Mahrias Deenâ / jeb: Mahrias Peemekleſchanas Deenâ.* (VLH1685, 108₁₉).

gada garīgajās dziesmās. Ja dziesmās vārds *Māra* ir lietots tikai vārda *Marija* vietā, mijoties gan ar to, gan vārdu *Māriņa*, tad vārdnīca sniedz ziņas par citu šā vārda lietojumu un paplašinātu vai pat atšķirīgu tā izpratni. Vārds *Māra*, K. Fīrekerā pierakstā *Mahrja* un *mahra*, atrodams vārdnīcas ligzdās *Mahrja* un *Wainaks*. Dodot latviešu un vācu īpašvārdu atbilstmi *Mahrja*. *Maria*. (Fuer1650_70_1ms, 155¹⁹, arī Fuer1650_70_2ms, 218¹⁵), turpmākajās rindās K. Fīrekers rāda vārdkopas *Māras pīnes*, *Māras puķītes* un *Māras rutki* – *Mahrjas Pihnes* haar=locken, *Mahrjas Pukkītes* Marien blümchen, *Mahrjas rutki*. *Meer rettig* (Fuer1650_70_1ms, 155¹⁹⁻²¹), ko acīm redzami saista ar personvārdu *Māra*. Neskaidrs ir piemērs pie vārdkopas *goda vainags* – *Gohda wainaks*. *der Ehren=Krantz*. *Gohda wainaks fwehtas mahras*. *Sche taws Gohda wainazinfch*, *peemin mannis walkodama*. (Fuer1650_70_2ms, 509¹⁷, skat. 2. att.). Gan atšķirīgā rakstība (*mahr*as, nevis *Mahrja*), gan mazais vārda sākuma burts vedina domāt, ka šajā piemērā K. Fīrekers, iespējams, nav domājis par vārda *māra* saistību ar īpašvārdu *Māra*. Savukārt piemēra pēdējais

2. att. **Fragmentis ar piemēru *fwehtas mahr*as no K. Fīrekerā vārdnīcas otrā manuskripta (Fuer1650_70_2ms, 509¹⁷).**

teikums gan pantmēra, gan izmantotās leksikas dēļ atgādina tautasdziesmas fragmentu. Lai arī tiešas atbilstmes nešķiet ticamas un tādas nav izdevies atrast, piemēri ar vārdiem *vainadziņš*, *valkādama* un *gods* uzskatāmi šo līdzību parāda, piemēram, *Kur ta tautu māsaciņa? Lai uzliku vainadziņu./ Uzlikdama piesaciju: Turi godu valkadama./ Turi godu valkadama, Kā tureja mūs' māsiņa!* (LD 24590-1). Tāpat arī tautasdziesmas ar vārdkopu *piemin mani*, piemēram, *Ej ar Dievu tu pie cita,/ Man' audzeta līgaviņa!/ Dod rociņu šķirdamies,/ Piemin mani dzīvojot.* (LD 15828-0). Arī vārdkopa *svēta Māra* tautasdziesmā nav retums (gan ne tiešā saistībā ar vārdu *vainadziņš*), it īpaši bāreņu un krustabu dziesmās, piemēram, *Netīšam es iegāju Svētas Māras istabā;/ Svēta Māra man pacēla Visuļotu sievas krēslu./ Nesēdēšu, svēta Māra, Es bij' meita, ne sieviņa./ -Sēd', meitiņa, nebēdā, Tapsi sieva dzīvodama.* (LD 17889-26). Savukārt LVVV vārdu savienojums *svēta Māra* (*mara* / *Maṛa*) kopumā ir fiksēts tikai

četras reizes – pa vienai reizei iepriekš minētajos identiskajos piemēros katrā no K. Fīrekeras manuskriptiem un pa vienai reizei 1685. gada Kurzemes un Vidzemes dziesmu grāmatās, kur šādi ir dēvēta svētā jaunava Marija.

Šāds daudzpusīgs vārda *Māra* un vārdu savienojuma *svēta Māra* lietojums lika šķirkļa **Mara, Māra, Maṛa, Māṛa** nozīmi formulēt kā ‘Marija; Māra’.

Lai gan vārdi *Marija*, *Māra* un *Māriņa* pārsvarā ir lietoti reliģiska satura tekstos un daļēji to nozīme pārklājas, proti, tie atbilst Bībelē lietotajam vārdam *Marija*, ir gadījumi, it īpaši atspoguļojot dzīvo tautas valodu, kad vērojams niansētāks to lietojums, piemēram, baznīcas svinamo dienu tautas nosaukumos. Savukārt daudzveidīgā šo vārdu pieraksta – gan attiecībā uz saknes patskani, gan uz burtkopas *-rj-* lietojumu – interpretācijai vajadzīgi vēl papildu pētījumi.

4. *Māras* / *Marijas* vārds sugasvārdos. Vārdkopu un salikteņu nošķiršana LVVV

Līdz pat mūsdienām *Māras* vārds un tā varianti sastopami daudzos augu nosaukumos latviešu valodā. Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas augu nosaukumiem veltītajā grāmatā ir ietverts ne mazums vārdu, kuriem ir iespējama saistība ar personvārdu *Māra* (daži no tiem var būt attiecināti uz vairākiem augiem) – gan vārdkopnosaukumu, piemēram, *Māras ābuliņš* ‘*Trifolium repens*, *Trifolium arvense* u. c.’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 4, 7), *Māras brunciši* ‘*Alchemilla vulgaris*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 312), *Māras dadži* ‘*Carduus*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 96), *Māras kārklis*, *Māras vītols* ‘*Salix caprea*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 444), *Māras lini*, *Māres liliņa* ‘*Linaria vulgaris*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 439), *Māras puķītes*, *Māras rozītes* ‘*Bellis perennis*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 207), *Māras rutks* ‘*Armoracia rusticana*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 208), *Māras sils*, *Māras zāle* ‘*Thymus*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 209), *Māras smilga* ‘*Hierochloë odorata*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 211), *Māres siliņa* ‘*Potentilla*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 316), gan salikteņu, piemēram, *Mārābols* ‘*Melilotus officinalis*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 217), *mārpuķīte* ‘*Bellis perennis*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 207), *mārrutks* ‘*Armoracia rusticana*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 208), *mārsils* ‘*Thymus*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 209), *mārsmilga* ‘*Hierochloë odorata*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 211) u. c. Ir arī daži nosaukumi, kuros ietverts Marijas vārds – *Marijaspuķīte*, *marijpuķīte*⁸ ‘*Bellis perennis*’ (Ēdelmane, Ozola 2003, 207).

⁸ Lielie un mazie burti augu nosaukumos atstāti kā oriģinālā.

Augu nosaukumos *Marijas* vārds ir diezgan izplatīts arī citās valodās. Tā lietuviešiem ir *marijažolė* ‘tokia žolė (tāda zāle)’, *marijondagis* ‘mārdadzis [Silybum marianum]’, *marjoninė* ‘purva atālene [Parnassia palustris]’ (LKŽe), vācu *Marienblatt* ‘krūzmētra [Mentha viridis]’, *Marienblume* ‘mārpuķīte [Bellis perennis]’, *Mariendistel* ‘mārdadzis [Carduus marianus]’ (DWB)⁹, krievu *Марьянь баумачекъ* ‘dzeltenā dzegužkurpīte [Cypripedium calceolium]’, *Марьянь корень* ‘peonija [Paeonia]’ u. c. (Даль 2, 300).

Daļai augu nosaukumā *Māras* / *Marijas* vārds ir ietverts ne tikai latviešu valodā, bet arī citās valodās, piemēram, latv. *mārpuķītes* un vācu dial. *Marienblumen*, latv. *mārdadzis*, liet. *marijondagis* un vācu *Mariendistel*. Folkloras pētnieks Haralds Biezais saskaitījis, ka *No. 13 latviešu Māras augiem 9 Vācijā ir pazīstami ar sv. Marijas vārdu*, tāpat autors min atbilstošo nosaukumu lietojumu arī Skandināvijā, Holandē, Anglijā, Francijā un ASV (Biezais 1955, 97; 1969, 48, 49). Visticamāk, tie ir leksiskie kalki, kas pārņemti no valodas valodā līdz ar auga izplatību.

Svētā Marija kristiešiem, un it īpaši katoļiem, jau gadsimtiem ilgi ir asociējusies ar aizbildniecību, aizstāvību un dziedināšanu. Tieši Jaunavas Marijas Debesīs uzņemšanas svētkos, 15. augustā, katoļi nes uz baznīcu svētīt zāles, tāpēc, piemēram, gan Latvijā, gan Lietuvā viens no šo svētku paralēlnosaukumiem saistīts ar zālēm, sal. latv. *Zāļu diena*, liet. *Žolinė*. Iespējams, tieši tāpēc Marijas vārds bagātīgi ietverts augu, tajā skaitā ārstniecības augu, nosaukumos. Sv. Marijas vārda biežais lietojums botānikā ir ieinteresējis ne tikai folkloras, bet arī reliģijas pētniekus (skat., piemēram, Crvenka 2008).

Arī latviešu valodas 17. gadsimta tekstos bez jau raksta 1. daļā aplūkotajiem *Marijas* vārda minējumiem reliģiskā kontekstā dažādās adaptācijas pakāpēs ir lietoti vairāki vārdu savienojumi un salikteni, kas nosauc ar Sv. Mariju tieši nesaistītus jēdzienus. Tomēr tieši vārdu savienojumi norāda uz to, ka runātāju un vārdnīcu autoru apziņā šie jēdzieni (tie atspoguļoti tikai leksikogrāfiskajos avotos) tiešām ir saistījušies ar personvārdu.

Tā kā latviešu valodas 16.–17. gadsimta tekstos nereti gan vārdkopas, gan salikteni ir atveidoti ar biedruzīmi, piemēram, *puķķu=lauks* ‘puķu lauks’ un *Sirds=Puķķiht’* ‘sirdspuķīte’, tad LVVV šķirkļu uzbūves kontekstā to

⁹ Frīdriha Holla 19. gadsimta 1. pusē izdotajā vācu valodas augu nosaukumu vārdnīcā ir minēti 34 augu nosaukumi ar *Maria* vai *Marien-* (Holl 1833, 240, 241).

nošķiršana ir problemātiska. Blakus nepārprotamām vārdkopām *Mahrjas Pihnes*, *Mahrjas rutki* un *Mahrjas Pukkites* ir sastopami arī iespējamie salikteni *Mahra=Pihnes*, *Mahra=Ruttki*, *Mahra=Rutka*.

Salikteni un vārdkopu nošķiršanā galvenais kritērijs ir pirmā komponenta galotne. Gadījumos, kad lietojums ar biedruzīmi sakrīt ar vārdkopas locījuma formu, šāds lietojums tiek uzskatīts par vārdkopu. Rakstot LVVV šķirkļus, šādi gadījumi tiek nošķirti, proti, **mārarutki** un **māṛarutka** ir sugasvārdu šķirkļi, savukārt *Māras rutki* ir stabilais, īpaši skaidrojamais vārdu savienojums šķirkļos **Mara**, **Māra**, **Maṛa**, **Māra** un **rutk(i)s**.

Arī K. Fīrekera abos vārdnīcas manuskriptos minētais vārdu lietojums *Mahrjas Pukkites Marien blümchen*. (Fuer1650_70_1ms, 155₂₀), *Mahrjas Pukkites Marien=blümchen*. (Fuer1650_70_2ms, 218₁) nevis veido patstāvīgu šķirkli, bet ir ietverts īpašvārdu šķirklī **Mara**, **Māra**, **Maṛa**, **Māra** kā skaidrotais vārdu savienojums Δ **Māras puķītes** ar nozīmi 'mārpuķītes'. Mārpuķītes (*Bellis perennis*) nosaukumā *Marijas* vārds mūsdienās citās valodās tikpat kā nav sastopams, tajā skaitā kaimiņu tautu valodās šā auga nosaukumā nav saistības ar Sv. Mariju, piemēram, lietuviešu *saulutė*, igauņu *kirikakar*, krievu *маршарумка*. Arī attiecīgais mūsdienu vācu valodas vārds *Gänseblümchen* nav saistīts ar Sv. Mariju, tomēr šāda saistība diezgan nepārprotami vismaz 19. gadsimta beigās vēl bija saglabājusies lejasvācu dialekta formās *Marienblume* (Austrumprūsija, Pomerānija, Hamburga), *Marienblömchen* (Vestfālene, Tīringene, Helgolande), *Marienblümel* (Silēzija) (Pritzel, Jessen 1882, 55, 56). Visticamāk, tieši no lejasvācu valodas arī nosaukums *mārpuķīte* kā leksiskais kalks ienācis latviešu valodā. Par to liecina arī fakts, ka K. Fīrekers, tulkodams vāciski latvisko auga nosaukumu *Māras puķītes*, lietojis tieši nosaukumu *Marien blümchen* (Fuer1650_70_1ms, 155₂₀). Lai gan vārdkopnosaukums *Māras puķītes* izloksnēs ir pazīstams vēl arvien (Ēdelmane, Ozola 2003, 207), mūsdienu latviešu literārajā valodā pierastāks ir saliktenis *mārpuķītes*, kurā atšķirībā no 17. gadsimta lietojuma ir zudusi tiešā semantiskā saikne ar *Māru*.

Sugasvārdu šķirkļi, kuru pamatā ir sakne *mār-* / *māṛ-* un kuros ir iespējama saistība ar *Māras* (un tās variantu) / *Marijas* vārdu, LVVV ir trīs: **mārarutki**, **māṛarutka**, **mārapīnes**.

Raksta turpinājumā īsi par šo vārdu semantiku un iespējamo etimoloģiju.

4.1. *Mārarutki, māṛarutka.*

Par to, ka arī pirmajā latviešu valodas vārdnīcā – G. Manceļa “Lettus” – fiksētās formas *mārarutki* / *māṛarutka* ‘mārrutks’ 17. gadsimtā lietotāju apziņā varētu būt saistītas ar *Māras* / *Marijas* vārdu, liecina citā 17. gadsimta leksikogrāfiskā avotā, K. Fīrekerā manuskriptos, fiksētais šā paša jēdziena vārdkopnosaukums *Mārjas rutki*: *Mahrjas rutki. Meer rettig.* (Fuer1650_70_1ms, 155₂₀), *Mahrjas Rutki, meer rettig.* (Fuer1650_70_2ms, 218₁₆).

Tomēr šā nosaukuma minējums K. Fīrekerā vārdnīcas manuskriptos, vārdnīcas manuskriptā “Manuale Lettico-Germanicum” – *Mahras rutki* (MLG 1, 287) – un Liborija Depkina vārdnīcas manuskriptā – *Mahrjas Rutki. Meerrettig* (Depkin LW 2, 883), *Mahrjes=Ruttki. Meerrettig* (Depkin LW 3, 118) – ir vieni no retajiem gadījumiem, kad 17. gadsimta un vēlākajos leksikogrāfiskajos avotos šī auga nosaukumā tik nepārprotami ietverts *Māras* / *Mārjas* vārds. Bez minētajām vārdnīcām vārdu savienojums *Mahṛas rutks* ietverts 19. gadsimta sākumā izdotajā Priekules mācītāja Hermaņa Ērenfesta Katerfelda (*Hermann Ehrenfest Katterfeld*) latviešu valodas augu nosaukumiem veltītajā rakstā. Raksta autors aplinkus norāda uz šī nosaukuma saistību ar Svēto Jaunavu Mariju, uzskatīdams, ka šī auga paralēlnosaukums *Swehts rutks* radies, katoļiem ietekmējoties no nosaukuma *Mahṛas rutks*: *Mahṛas rutks. Mahrrutks. Auch Swehts rutks kann ein bei Katholiken durch die erftere Benennung veranlaßter Name seyn* (Katterfeld 1832, 56).

G. Manceļa vārdnīcā minētās salikteņu formas *mārarutki* / *māṛarutka*: *Merrettich/ fwāti Ruttki/ Mahra=Ruttki.* (Manc1638_PhL, 330₃), *Meer=rettich/ Mahro=Ruttki.* (Manc1638_L, 142B₁₈), *Meer=rättich/ Mahṛa=Ruttka.* (Manc1638_L, 139B₁₄) un G. Elgera fiksēto formu *mararutki*: *Chrzán. Raphanus maior. Mararutki / fwaetarutkis* (Elger 1683, 36) varētu uzskatīt par senāku lietojumu, mazāk adaptētu formu, kas vēl uztverta kā saliktenis un neuzrāda tik nepārprotamu saistību ar personvārdu kā dažu citu 17. gadsimta vārdnīcu dotumi.

Etimologi pat neapsver iespēju, ka mūsdienu latviešu valodas vārds *mārrutks* varētu būt saistīts ar personvārdu.

Pēc Jāņa Endzelīna domām, latviešu *mārrutks* ir aizguvums no lejasvācu *mahrreddick* (ME 2, 584). Arī Johans Zēvers latviešu *mārarutki* saista ar viduslejasvācu *merreddik, marrettig* (Schwers 1918, 91). Konstantīns Karulis vārda pamatā saskata austrumfrīzu *mār-rōddik* ‘mārrutks’, “kur pirmajā daļā

mār(a) ‘lielāks’ (v. *mehr* ‘vairāk’). K. Karulis arī atzīst, ka sākotnēji *Nosaukuma pirmās daļas neizpratnes dēļ vārds saistīts gan ar Māru* (svēti rutki, Mārarutki..), *gan mēri (kā līdzekli pret mēri: apv. mērrutks)* (Karulis 1992 2, 570).

Vācu valodniecībā šķiras uzskati, vai vācu vārds *Meerrettich* ir saliktenis no vācu *Meer* + *Rettich*, proti, ‘rutks, kas nācis pāri jūrai, svešzemju rutks’, vai arī tā 1. komponents ir *mehr*, proti, ‘liels rutks’ (Duden 7, 450). Senaugšvācu valodas etimoloģiskajā vārdnīcā minētas arī citas salikteņa pirmās daļas cilmes iespējas, tomēr pirmā, proti, no vācu vārda *Meer* ‘jūra’, atzīta par ticamāko (EWA 6, 338–339).

Līdz ar to var uzskatīt, ka 17. gadsimtā minētajā saliktenī *mārarutks*, *māṛarutka*, tāpat kā mūsdienā lietojumā *mārrutks*, 1. daļā *māra-* / *māṛa-* ir vērojams tiešs aizguvums no lejasvācu *mahr-*, savukārt otrā daļa *rutks* ir tulkota jeb kalkēta.

Turpretī K. Fīrekera minētajā vārdu savienojumā *Mahrjas Rutki* var runāt par tautas etimoloģiju, jo, salikteņa pirmo daļu *mār-* saistot ar *Mārjas* vārdu, ir mainījusies arī vārda forma: *mār-* > *Māṛas-*. Līdz ar to K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptā minētais vārdkopnosaukums *Māṛas rutki*, kā jau minēts raksta pirmajā daļā, LVVV kā stabilais skaidrotais vārdu savienojums Δ **Māṛas rutki** ir ietverts īpašvārda šķirkļī **Mara, Māra, Maṛa, Māṛa**.

LVVV salikteņi *mārarutks* un *māṛarutka* ir iekļauti katrs savā šķirkļī (LVVV celmu varianti parasti veido atšķirīgus šķirkļus) un tiek skaidroti kā ‘mārrutks’, abu šķirkļu beigās dodot norādi uz pamatvārdu – šķirkli *rutk(i)s*, savstarpējas salīdzinošās norādes, kā arī etimoloģiju: ◊ < lv. *mārreddik* ‘mārrutks’. Salikteņa gadījumā īsti par tautas etimoloģiju un līdz ar to saistību ar personvārdu tomēr runāt nevar, tāpēc arī norāde uz šķirkli **Mara, Māra, Maṛa, Māṛa** nav dota.

4.1. *Mārapīnes*.

Vēl viens LVVV ietverts sugasvārds, kuram ir iespējama saistība ar īpašvārdu *Māra*, ir saliktenis *mārapīne*, kas atšķirībā no iepriekšējiem šajā rakstā analizētajiem vārdiem nepieder pie augu nosaukumiem.

Starp “Latviešu valodas seno tekstu korpusā” esošajiem 16.–17. gadsimta avotiem saliktenis *mārapīne* ir ietverts tikai K. Fīrekera latviešu–vācu vārdnīcas abos manuskriptos ar skaidrojumiem *Mahr=flocken*, *Mahr=locken*: *Mahra=Pihnes*, *Maar=flocken - locken*. (Fuer1650_70_1ms, 172₈), *Mahra=Pihnes - Mahr=flocken - locken*. (Fuer1650_70_2ms, 263₉). Tiesa, uz domām par iespējamo saistību ar īpašvārdu *Māra* / *Mārja*, tāpat kā vārdu

mārarutks, mārarutka gadījumā, atkal vedina tieši stabilā vārdkopa: *Mahrjas Pihnes haar=locken*. (Fuer1650_70_1ms, 155₁₈), *Mahrjas Pihnes haar locken..* (Fuer1650_70_2ms, 218₁₄).

Bez K. Fīrekerā vārdnīcas manuskripta līdz pat 19. gadsimta beigām starp latviešu valodas vārdnīcām vienīgie leksikogrāfiskie avoti, kuros ir minēts šis nosaukums, ir ar K. Fīrekerā vārdnīcu cieši saistītais manuskripts “Manuale Lettico-Germanicum”: *Mahra Pihnes Maarflechten* [ar atsauci uz K. Fīrekeru] (MLG 1, 273) un L. Depkina 18. gadsimta sākuma manuskripts: *Mahrjas=Pihnes Maarflokken* (Depkin LW 3, 1055). Gandrīz pēc diviem gadsimtiem, 19. gadsimta beigās, termins minēts Karla Kristiana Ulmaņa 1872. gada latviešu-vācu vārdnīcā šķirklī *Mahra, Mahre, Mahria: Mahrupihnas, Weichselzopf* (Ulmann 1872, 149) un K. K. Ulmaņa un Gustava Bražes 1880. gada vārdnīcā: *Weichselzopf.. matu lefchķis, kaltons, lente, (Mahru) pihnes* (Ulmann, Brasche 1880, 759). Tā kā K. K. Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīcā vārdkopa ietverta īpašvārda šķirklī, iespējams, ka vēl 19. gadsimtā runātāji to ir saistījuši ar *Māras* vārdu.

Vārdu savienojumi *māras pīna, māras pīne, Māras pīne, Māru pīnes, Māru pīnas* ir sastopami vēl latviešu 19. gadsimta periodikā, parasti sludinājumos (no diezgan šaura reģiona Zemgalē – Blīdenes, Praviņiem, Jaunpils), raksturojot zirgu krēpes vai sapinkājušos matus, piemēram: *..1 pelleks ar mahras pihnu, 10 gaddu wezs; 1 dumfch ar firmu peeri un mahras pihnu, 19 gaddu wezs*. (Jaunpils) (“Latviešu Avīzes”, 13.03.1824.); *Tai nakti no 7a us 8ta Nowemberi f. g. Blihdenes Mafs=Schķeetneeku mahjās irr no staļļa is=fagts weens melni bruhns ehrlis.., kreisā puffē tam pee kakla waina, ko “mahras pihni” fauz..* (Blīdene) (“Latviešu Avīzes”, 22.11.1862.); *Mahras pihnas = fapinkajufchees mati* (Blīdene). (“Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem”. Laikraksta “Dienas Lapa” pielikums, 01.12.1892.).

Šis jēdziens ir skaidrots 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē izdotajā “Latviešu konversācijas vārdnīcā”: *Māras pinka, savēlušos matu pinka, ko atstāj nesukātu* (Konv. 13, 25765–25766). Latviešu tautas ticējumos, pasakās un teikās minēta *Laimes pinka, Māras pinka, Svētu meitu pinka* vai *pente* (LPT 13, 301, 392, LTT, LP 7₁, 643). Ticējumos aprakstīti divi veidi, kā pie šādām matu pinkām iespējams tikt: 1) tās pa nakti savērpj t. s. Svētas meitas, 2) pašas sievietes (katolietes) atstāj vienu matu pinku nesukātu, tā esot Laimes pinka (LTT).

20. gadsimta otrajā pusē šis nosaukums, visticamāk, vairs nebija plaši lietots, vismaz Arturs Ozols savā rakstā par aizgūto veclatviešu rakstu valodas leksiku salikteni *mārpīnes* kļūdaini ievietojis sadaļā “Augu un auguvalsts nosaukumi” (Ozols 1968, 44).

Kaut gan latviešu valodas runātāji mūsdienās tādus nosaukumus kā *mārapīnes*, *Māras pinkas* utt. lielākoties tiešām vairs nepazīst, tomēr interneta diskusijās ļoti reti, bet šis nosaukums ir minēts: *jā, man arī tāda “Māras pinka” ir. ir nācies gabalu pat nošķērēt. rodas no šallēm etc* (<http://calis.delfi.lv/>).

Kā zināms, arī citās Eiropas tautās ir ticējumi par šādu pinku rašanos elfu, rūķiņu, lietuvēna vai citu mitoloģisku tēlu darbības rezultātā. Šādas pinkas varēja būt ne tikai cilvēkiem, bet arī zirgiem. Kā 19. gadsimta otrajā pusē atklāja mediķi, tieši māņticība – aizliegums šādu pinku ķemmēt vai nogriezt – un netīrība veicināja šīs parādības izplatību (Bauer 2004, 220).

Tomēr bez šā samērā tēlainā nosaukuma *Māras pīne* (un tā variantiem) cita kopnosaukuma šai medicīnas, vēstures vai kultūras parādībai – netīrības, utu un tam sekojoša ādas iekaisuma izraisītam matu savēlumam, kas viduslaiku Eiropā, it īpaši Polijā (no šī fakta, visticamāk, arī latīniskais nosaukums *Plica polonica*), ieguvis teju maģisku nozīmi (Bauer 2004), – latviešu valodā īsti nav. Izņēmums ir vienīgi K. K. Ulmaņa un ME minētais slāvisms *kaltuons* un *lešķis*, *leškis* (Ulmann, Brasche 1880, 759), tomēr tie nav pazīstami mūsdienās. Lietuviešu valodā šo parādību sauc *kaltūnas*, krievu *колтун*, poļu *koltun*, vācu valodā tai ir daudz nosaukumu: bez K. Fīrekerā dotajām formām – *Mahr=flokken*, *Mahr locken* te var minēt arī brāļu Grimmu vārdnīcā fiksētās *Mahrflechte*, *Mahrzopf*, *Weichselzopf*, *Haarschrötel* u. c. (DWB 10, 37; 12, 1468, 1469; 28, 536). Vācu *Mahrflechte*, *Mahrzopf* pamatā ir vācu *Mahr* ‘lietuvēns’ + *Flechte* ‘bize, pīne’ / *Zopf* ‘bize, pīne’, proti, ‘lietuvēna sapīta bize’.

Daļā minēto 19. gadsimta latviešu tekstu nosaukums *māras pīna* / *pīne* ir dots ar mazo burtu, daļā ar lielo – *Māras pīne*, *Māru pīnes*, *Māru pīnes*, līdz ar to varētu pieņemt, ka daļa runātāju to vēl 19. gadsimtā tiešām ir saistījuši ar personvārdu *Māra*, par ko liecina arī jau minētais fiksējums K. K. Ulmaņa vārdnīcā, kā arī latviešu tautas ticējumi un pasakas.

Visticamāk, arī nosaukums *Māras pīne* (un tā varianti) ir tautas etimoloģijas rezultāts. Sākotnēji vārds aizgūts kā daļējs kalks no vācu valodas, hibrīddarinājums, kā pamatā vācu *Mahr* ‘lietuvēns’ un latviešu *pīne* un kas

vēl K. Firekera manuskriptos ir mazāk adaptētā formā *mārapīna*. Tautas etimoloģijas rezultātā sākot saistīt nosaukumu un pašu parādību ar *Māru*, nosaukumā parādās locījuma galotne: *Māras pīne* vai daudzskaitlī *Māru pīne*. Vēlāk tautas apziņā parādība sākusi saistīties ne tikai ar *Māru* / *Māru*, bet arī ar *Laimi* un citām pārdabiskām parādībām.

Tā kā “Latviešu valodas seno tekstu korpusā” ietvertajos 17. gadsimta piemēros informācijas par šā vārda nozīmi nav daudz, tad arī LVVV šķirklim **mārapīnes** dots diezgan lakonisks nozīmes skaidrojums ‘savēlušos matu pinka’. Šķirkļa beigās atšķirībā no šķirkļiem *mārarutks*, *māṛarutks* ir dota norāde ne tikai uz šķirkli **pīne**, bet arī uz šķirkli **Mara**, **Maṛa**, **Māra**, **Māṛa**, jo, lai gan arī šis vārds nav etimoloģiski saistīts ar Māras vārdu, tomēr šķiet, ka runātāju apziņā šī saistība ir bijusi diezgan liela, par ko liecina arī vēlākie fiksējumi leksikogrāfiskajos avotos un presē. Šķirkļa beigās sniegta arī vārda etimoloģija: ↑ la. *Māra* + *pīne* (tautas etimoloģija; sākotnēji pēc vc. *Mahrlocken* (arī *Mahrflechte*, *Mahrzopf* u. c.) ‘savēlušos matu pinkas’, kur *Mahr-* ‘lietuvēns’, kas pēc tautas ticējuma savēlis matus).

5. Nobeigums

Vārdi *Māra* un *Māriņa* 16. un 17. gadsimta tekstos lielākoties ir lietoti reliģiskā kontekstā kā (dzejisks) sinonīms vārdam *Marija*. Rakstības variantu daudzveidība – *mahrās* (2), *Mahrja* (2), *Mahrjas* (6), *Maṛja* (1), *Mara* (1), *Maras* (1), *Maṛas* (1) – liecina par vēl nenostabilizējušos *r* skaņas kvalitāti (*-rj-*, *-ṛ-*, *-r-*) un, iespējams, arī par neviennozīmīgu saknes patskaņa garumu (*-a-*, *-ah-*).

17. gadsimta latviešu valodas tekstos kāda jēdziena apzīmēšanai nereti paralēli lietoti vārdkopnosaukumi un salikteņi. Rakstā analizētie šķietami ar *Māras* / *Marijas* vārdu saistītie 17. gadsimta leksikogrāfisko avotu piemēri *Mārjas rutki* / *mārarutki*, *māṛarutka* un *Mārjas pīnes* / *mārapīnes* cilmes ziņā tomēr nav saistīti ar *Māras* / *Marijas* vārdu – tie ir aizguvumi no vācu valodas. Salikteņi abos šajos gadījumos rāda senāku aizguvuma formu, turpretī vārdkopās redzama tautas etimoloģija, saistot attiecīgos terminus ar Sv. Mariju.

Līdz ar to LVVV vārdkopnosaukumi *Mārjas rutki* un *Mārjas pīnes* ir ietverti šķirkļī **Mara**, **Maṛa**, **Māra**, **Māṛa** kā skaidrotie vārdu savienojumi, savukārt salikteņi – patstāvīgos sugasvārdu šķirkļos **mārarutki**, **māṛarutka** un **mārapīnes**.

DER NAME *Māra* IN DEN LETTISCHEN TEXTEN DES 16. UND 17. JAHRHUNDERTS UND IM „HISTORISCHEN WÖRTERBUCH DES LETTISCHEN“: PROPRIA UND APPELLATIVA

Zusammenfassung

Eines der häufigsten Anthroponyme in den lettischen Texten des 16. und 17. Jahrhunderts ist *Marija* (dt. *Maria*). Seltener sind seine lettisierte Variante *Māra* und die lettische Diminutivform *Māriņa*. Im vorliegenden Artikel werden alle im „Korpus der altlettischen Texte“ belegten Wortformen dieser Namen analysiert und auf Basis dieser Analyse drei Lemmata für das „Historische Wörterbuch des Lettischen“ erarbeitet: (1) **Marija, Mārija**, (2) **Mara, Māra, Maŗa, Māŗa** und (3) **Mariņa, Māriņa**. Da die meisten lettischen Texte des 16. und 17. Jahrhunderts religiösen Charakters sind, werden alle drei Namen vorwiegend in christlichem Kontext verwendet, ihr heutiges Äquivalent und ihre Bedeutung im „Historischen Wörterbuch des Lettischen“ ist ‚Marija‘. Eine interessante Ausnahme bildet die in den Wörterbüchern des 17. Jahrhunderts belegte Volksbezeichnung *Kāposta Māriņa* für das kirchliche Fest Mariä Verkündigung am 25. März, wie auch das in der Rhythmik der Volkslieder belegte Beispiel im Wörterbuchmanuskript von Christophor Fürecker: *Gohda wainaksfwehtas mahras. sche taws gohda wainaziņch, peeminn mannis walkodama* (Fuer1650_70_1ms, 292₉). Diese Belege trugen dazu bei, die Bedeutung der entsprechenden Lemmata mit den Namen ‚Māra‘ und ‚Māriņa‘ zu ergänzen.

Sowohl im heutigen Lettischen als auch in anderen Sprachen ist der Name *Māra* oder *Marija* als Element in Pflanzennamen äußerst verbreitet. Am ehesten lässt sich dies mit der Beliebtheit der hl. Maria erklären. Gerade die hl. Maria galt für Christen, besonders für Katholiken, stets als Sinnbild für Vormundschaft, Fürsprache und Heilung. Das „Historische Wörterbuch des Lettischen“ beinhaltet drei Lemmata zu Appellativa mit einem ähnlichen Erstglied – die Komposita **mārarutks, māŗarutka** und **mārapine**, deren Herkunft sich jedoch nicht vom hier besprochenen Personennamen, sondern von lautlich ähnlichen Teilen deutscher Komposita ableiten lässt. Diese teilentlehnten, hybriden Bildungen wurden in einigen Perioden der sprachlichen Entwicklung volksetymologisch mit dem Namen *Mārja / Māŗa / Māra* verbunden und als Wortgruppen empfunden, z. B., *Mahrjas rutki. Meer rettig.* (Fuer1650_70_1ms, 155₂₀) und *Mahra=Pihnes. Maar=flocken - locken.* (Fuer1650_70_1ms, 172₈) Im „Historischen Wörterbuch des Lettischen“ bilden sie keine eigenständigen Lemmata. Sie sind als Wortverbindungen im Lemma **Mara, Māra, Maŗa, Māŗa** aufgenommen und dort mit der Bedeutung versehen.

Bei den analysierten Komposita des 17. Jahrhunderts *mārarutks, māŗarutka* kann man nur sehr bedingt von einer Volksetymologie – und dementsprechend von einer Verbindung mit dem Anthroponym – sprechen. Das Kompositum *mārapine* und seine Varianten weisen auch in späteren Jahrhunderten dauerhafte volksetymologische semantische Verbindung mit dem Personennamen auf.

AVOTI UN LITERATŪRA

Bauer, Axel W. 2004, Der „Weichselzopf“ in medizinhistorischer Perspektive. Eigenständige Hautkrankheit oder mythologisches Konstrukt? The „Elflock“ in Medical History – Disease of its own or Mythological Fiction?, *Aktuelle Dermatologie* 30(6), 218–222.

Biezais, Haralds 1955, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala: Almqvist & Wiksells.

Biezais, Haralds 1969, *Māte Māra un viņas bērni* (rec.: Arvīds Brastiņš, *Māte Māra*), *Jaunā Gaita* 73, 48–49.

Brastiņš, Arvīds 1967, *Māte Māra. Māras dziesmu sakārtojums un apcerējums*, Cleveland: Māra.

CC1585 – *CATECHISMVS Catholocorum. = Jfcige pammacifchen/ no thems Paprekfche Galwe gabblems Chriftites macibes. Prexfkan thems nemacigems vnd iounems bernems. Cour Kungam Petrum Canifium/ thaes Schwetes rakstes Doctor. Ehſpreftcz Vilne Pille/ Littourre Semmen/ pi Danielem Lancicienſem expan tho gadde 1585*, <http://www.korpuss.lv/senie/static/CC1585.html>.

Crvenka, Mario 2008, *Marias Pflanzen*, Annweiler: Plöger.

Depkin LW – Liborius Depkin, *Lettisches Wörterbuch 1–7* (the original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell), Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–2012.

Duden – *Duden 7: Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1997.

DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm 1–16*, Leipzig: S. Hirzel 1854–1961, Quellenverzeichnis 1971, <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.

Ēdelmane, Inese, Ārija Ozola 2003, *Latviešu valodas augu nosaukumi*, Rīga: Augsburgas institūts.

Ēdelmane, Inese, Ārija Ozola 2007, *Latviešu valodas augu nosaukumi. Pielikums. Augu nosaukumu alfabētiskais rādītājs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Elg1621_CGG – Elger, Georg, *Geistliche Catholische Gefänge/ von guthertigen Christen/ auß defn] Lateinischen/ Teutschen/ vnd Polnischen Psalmen vnd Kirchengefängen in Vnteutsche sprach gebracht. Jetzt aber mit vielen schönen Liedern vermehret vnd in Druck verfertiget*. Braunßberg: bey George Schönfels, http://www.korpuss.lv/senie/static/Elg1621_GCG.html.

Elger, Georg 1683, *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum. Opus posthumum*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Iesu.

EvEp1587 – *Euangelia vnd Episteln/ aus dem deudfchen in vndeudfche Sprache gebracht/ so durchs gantze Jar/ auff alle Sontage vnd fürnemsten Feste/ in den Kirchen des Fürstenthumbs Churlandt vnd Semigallien in Liefeland vor die vndeudfchen gelesen werden. Mit der Historien des Leidens vnd Aufferstehung vnſers HErrn Jesu Christi/ aus den vier Euangeliften*. Gedruckt zu Königspurg in Preuffen bey Georgen Oſterbergern. M,D, LXXXVII, <http://www.korpuss.lv/senie/static/EvEp1587.html>.

EWA – Rosemarie Lühr (Hrg.), *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen* 6: *māda – pūzza*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.

Fuer1650_70_1ms – Christopher Fürecker, *Lettisches und Teutsches Wörterbuch* (1. manuskripts), http://www.korpuss.lv/senie/navigation.jsp?dimension=sources&structure=LR&source=Fuer1650_70_1ms.

Fuer1650_70_2ms – Christopher Fürecker, *Lettisches und Teutsches Wörterbuch* (2. manuskripts), http://www.korpuss.lv/senie/navigation.jsp?dimension=sources&structure=LR&source=Fuer1650_70_2ms.

Holl, Friedrich 1833, *Wörterbuch deutscher Pflanzen-Namen, oder, Verzeichniss sämtlicher in der Pharmacie, Oekonomie, Gärtnerei, Forstkultur und Technik vorkommenden Pflanzen und Pflanzentheile*, Erfurt: Keyser.

Jansone, Ilga, Renāte Siliņa-Piņķe 2017, Latviešu personvārdi Gotharda Frīdriha Stendera vārdnīcās un 18. gadsimta baznīcas reģistros, in Māra Grudule (red.), *Gothards Frīdrihs Stenders un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā* (pieņemts publicēšanai).

Karulis, Konstantīns 1992, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots.

Katterfeld, Hermann Ehrenfest 1832, Beitrag zu den lettischen Pflanzennamen, *Magazin, herausgegeben von der Lettisch=Literarischen Gesellschaft* 4, 18–71.

Konv. – *Latviešu konversācijas vārdnīca* 1–21, Rīga: Gulbis, 1927–1940.

LD – Krišjānis Barons, Henrijs Visendorfs (red.), *Latwju dainas* 1–6, Jelgava, Pēterburga: 1894–1915, <http://www.dainuskapis.lv/>.

LGL1685_K1 – *Lettische Geiftliche Lieder Und Collecten/ Wie sie so wol in offentlicher Chriftlicher Verfamlung/ alß auch zu Hauße in Andacht zugebrauchen; Theils vormahls von dem Weyland HochEhrwürdigen und Hochgelahrten Herrn GEORGIO MANCELIO, Der Heil: Schrifft Licentiato, und HochFürftlichen Curländischen Hof=Predigern/ auß dem Teutfchen überfetet/ Theils hernach von dem auch Weyland/ WolEhrenfesten und Wolgelahrten Herrn CHRISTOPHORO Fürecker/ Der Heil: Schrifft Befliffenen in wol=lautende Reime verfasset/ und so wol von Jhm/ alß auch andern Chriftlichen Liebhabern der Lettischen Sprache mit vielen schonen Reim=Liedern vermehret/ zum erstenmahl zusammen außgegeben/ und mit der Ueberfeter Namen Initial-Buchstaben angedeutet/ Von HENRICO ADOLPHI, Der Hertzogthümer Curland und Semgallen Superintendente, und Ober=Pastorn in Mitau/, Mitau: Radetzky, 1685, http://www.korpuss.lv/senie/static/LGL1685_K1.html.*

LGL1685_V5 – *Lettische Geiftliche Lieder Und Pjalmen/ Collecten und Gebäte/ so das gantze Jahr durch in Chriftlicher Verfamlung zu Hauße und in der Kirchen gebraucht werden/ Wie sie vormahln Durch den sel: Herrn GEORGIUM MANCELIUM, SS. Theol. Licent. weiland Fürftl. Churländischen Hoffprediger/ In Lettischer Sprache außgegeben/ Nunmehr wieder neu auffgelegt/ und mit Hn. Chrift. Füreckers und andern Treuen Seelforgern schönen Reimliedern vermehret*, Riga: Georg Matth. Möller, 1685, http://www.korpuss.lv/senie/navigation.jsp?dimension=sources&structure=LR&source=LGL1685_V5.

Līdeks, Osvalds 1940, *Latviešu svētki. Latviešu svinamās dienas* (= *Latviešu Folkloras Krātuves Materiāli* 8), Rīga.

LP – Ansis Lerhis-Puškaitis, *Latviešu tautas teikas un pasakas* 7(1), Cēsis: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, 1903.

LPT – Pēteris Šmits, *Latviešu pasakas un teikas* 1–15, Rīga: Valters un Rapa, 1925–1937.

LS1625 – 1625. gada linaudēju šrāga, <http://www.korpuss.lv/senie/static/LS1625.html>.

LTT – Pēteris Šmits, *Latviešu tautas ticējumi* 1–4, Rīga, 1940, 1941, <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/laimp.htm>.

LVVV – Everita Andronova, Anna Frīdenberga, Renāte Siliņa–Piņķe, Anta Trumpa, Pēteris Vanags, *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gs.)*, Elektroniska vārdnīca, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2016, <http://tezaurs.lv/lvvv/vardnica/>.

Manc1638_PhL – Georg Mancelius, *LETTUS, Das ift Wortbuch / Samt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen vnd jeden Außheimijchen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Lieffflande bleiben / vnd sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch GEORGIVM MANCELIVM Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c.* Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch GERHARD. Schröder / Anno M. DC. XXXVIII. Daļa *Phraseologia lettica*, http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1638_PhL.html.

ME – K. Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*, rediģējis, papildinājis (/ nobeidzis – 4) J. Endzelīns, 1–4, Rīga, 1923–1932.

MLG – *Manuale Lettico-Germanicum. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennell* 1–2, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.

Olupe, Edite 1992, *Latviešu gadskārtu ieražas*, Rīga: Avots.

Ozols, Arturs 1968, Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienā latviešu valoda, in Alise Laua et al. (red.), *Latviešu leksikas attīstība*, Rīga: Zinātne, 11–49.

Pritzel, Georg August, Karl Friedrich Wilhelm Jessen 1882, *Die Deutschen Volksnamen der Pflanzen: Neuer Beitrag zum Deutschen Sprachschatz*, Hannover: Verlag von Philipp Cohen.

Putniņš, Eduards 1985, *Svētciema izloksnes apraksts*, Rīga: Zinātne.

Rajandi, Edgar 1966, *Raamat nimedest*, Tallinn: Eesti raamat.

Sehwers, Johann 1918, *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Zürich*, Zürich: Buchdruckerei Berichthaus.

Seibicke, Wilfried 2000, *Historisches deutsches Vornamenbuch* 3, Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Senie – *Latviešu valodas seno tekstu korpuss*, <http://www.korpuss.lv/senie>.

Siliņš, Klāvs 1990, *Latviešu personvārdu vārdnīca*, Rīga: Zinātne.

Superanskaja, Aleksandra 2004, *Slovar' russkix ličnyx iměn*, Moskva: Èksmo.

Ulmann, Carl Christian 1872, *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch*, Rīga: H. Brutzer & Co.

Ulmann, Carl Christian, Gustav Brasche 1880, *Lettisches Wörterbuch. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch*, Rīga, Leipzig: H. Brutzer & Co.

Vanags, Pēteris 2010, Senkrievu valodas ietekme agrīnajā latviešu kristīgajā diskursā, in *XI starptautiskā baltistu kongresa "Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne" referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī, Rīga, 193.*

VLH1685 – *Vermehretes Lettijches Hand=Buch/ Ehmals Durch den Weyl: Wol-Ehrwürdigen und Hochgelahrten Hrn: GEORGIUM MANCELLIUM, SS: Teol: Licentiatum und HochFürstl: Curländischem Hoff=Predigern/ außgegeben: Hernach Durch den Weiland Ehrenfesten und Wolgelahrten Hn: CHRISTOPHORUM FÜRECCERUM, SS: Theol: Studiojum, Aufss fleißigste von vielen Sprach=Fehlern gefaubert/ mit der Hiftoria Chrifli/ einem Theil Davidischer Psalmen/ hohen Fest= und etlicher Zeit=Gebeter/ fürnehmlich aber/ mit einem/ in reine Verse überfetztem Gefang=Buche vergrößert/ Vnd numehro Jn einer gutbefundenen und richtigen Schreib=Art/ mit Beyfügung eines volljtändigen und auff den Zustand der Lettijchen Einwohner gerichteten Gebet=Buchs außgefertigt von HENRICO ADOLPHI, Der Herzogthümer Curland und Semgallen Superintendente, und in der HochF: Refidentz Mitau/ zur Heil: Dreyfaltigkeit Ober=Paftore, Mitau: Radetzky, 1685, <http://www.korpuss.lv/senie/static/VLH1685.html>.*

Zinkevičius, Zigmas 2008, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Renāte SILIŅA-PINĶE, Anta TRUMPA

LU Latviešu valodas institūts

Akadēmijas laukums 1

LV-1050 Rīga

Latvia

[silaziile@gmail.com]

[antat@latnet.lv]